

Klem Dénes

Ének- és zeneoktatás a hitfelekezetek magyar tannyelvű, középfokú
elemi iskolai tanító- és tanítónőképzőiben Magyarországon
1828-1918 között

doktori (PhD.) értekezés tézisei

Témavezetők:

Dr. habil. Gábos Judit, egyetemi tanár

Dr. habil. Virág Irén, egyetemi docens

Eger, 2023.

1 A kutatás előzményei

A releváns, magyar zene-, illetve zenepedagógia-történettel foglalkozó monográfiák, kézikönyvek csupán érintőlegesen, szélesebb kontextusban elhelyezve foglalkoznak a magyarországi tanítóképzés zenei aspektusaival (Szabolcsi, 1979; Szabó, 1989; Dobszay, 1998; Halmos, 2020). Szabó Helga munkájában (1989) a reformkor kezdetétől az 1980-as évekig terjedően mutatta be, elsősorban a magyarországi népiskolai énektanítást illetően annak módszertani tendenciáit, problémáit, emellett számos énektankönyvet, dalgyűjteményt is elemzésnek vetett alá. Ugyanakkor pl. sem a dualizmus korszakában, sem az azt megelőző évtizedekben kiadásra kerülő több, a tanítóképzésben is alkalmazott zenei kiadvány elemzésére nem került eddig sor. Így az sem világos, hogy a felekezeti tanítóképzők zeneoktatásához alkalmazott tananyagokban milyen módon tükröződik (megjelent-e egyáltalán?) a korszakhoz kötődő magyarországi zene, mely áttételesen hozzájárult a népiskolákban zajló kulturális transzferhez? A dualizmust megelőző, illetve az 1868-at követő évtizedek, tanító(nő)képzőkben folyó zeneoktatási tendenciáinak, az egyes felekezetek intézményei zeneoktatási körülményeinek, lehetőségeinek fókuszált bemutatására sem került eddig még sor, azonban az 1920-as évek közepétől Kodály Zoltán és növendékei (többek között Bárdos Lajos, Ádám Jenő, Kertész Gyula, Kerényi György) által megkezdett zenepedagógia reform előzményeinek tekinthető a dualizmus tanítóképzésében is materializálódó zeneoktatás, amely tömegek kulturális ízlésére volt hatással.

A magyar pedagógia-történeti szakirodalom csupán érintőlegesen foglalkozott (Sebestyén, 1896; Szakál, 1934; Németh, 1990) az ének-és zenetanítás intézményesült tanítóképzésben betöltött szerepével, sőt, olyan összefoglaló-jellegű munka (eddig ismereteink alapján) még nem született, amely a dualizmus korszakának kapcsán a felekezeti fenntartású intézmények szakmai munkájával, annak értékeivel foglalkozott volna.¹

---

¹ Bollókné, 1996. 64.

2 A kutatás céljai

A kutatás céljai a következő kérdések megválaszolásában foglalhatók össze.

1. Zenei tankönyvek, kották zenei és módszertani elemzésével kutatásunk során egyrészt azt vizsgáltuk, hogy a Magyarországon a XVIII. század első felétől az 1910-es évekig megjelenő zenei jelenségek, tendenciák, műfajok milyen módon jelentek meg a különböző korszakok tanítóképzésében?
2. A zenei kiadványok képzők általi használata ugyanakkor rámutathat arra, hogy milyen mértékben tartotta meg (megtartotta-e) a képző a felekezeti jellegét?
3. Arra is választ kerestünk, hogy a reformkor és abszolútizmus magyar tannyelvű tanítóképzésének zeneoktatását milyen zenei, vagy módszertani szempontok és lehetőségek határolták körül?
4. Az 1868-as népoktatási törvény életbe lépését követően az állam, majd a felekezetek tantervek kiadásával szabályozták a tanítóképzők oktatói munkáját, mely az ének- és zeneoktatást is befolyásolta, így azt is vizsgáltuk, hogy a mintában szereplő képzőintézmények ének- és zeneoktatása megfelelt-e a mindenkor érvényben lévő (az adott intézmény számára kötelezően betartandó) tanterv előírásainak? Az egyes felekezetek ének- és zeneoktatását illetően kimutathatóak jellemző különbségek vagy hasonlóságok? A kutatás az oktatott tantárgyak számára, elnevezésére, tartalmára, illetve heti óraszámára terjedt ki.
5. Az intézmények ének- és zeneoktatásával kapcsolatban a következő szempontok alapján gyűjtöttünk még adatokat:
  - a. Milyen zenei tantárgyakat oktattak a vizsgált képzőkben?
  - b. Milyen hangszereken oktatták a képzős növendékeket az adott intézményben?
  - c. Mely tankönyvekből, kottákból tanították a zenei tárgyakat az adott intézményben?
  - d. Működött-e az intézményben énekkar, zenekar, vagy önképzőkör?
  - e. Az intézménybe való felvételnek vagy beiratkozásnak előfeltételeként meghatározták a zenei hallás, vagy hangszer tudás meglétét, vagy annak egy bizonyos szintjét?

3 A kutatás módszerei

1828-1918 között a magyar, mint tanítási nyelv, meghatározó jelentőséggel bírt a magyarországi tanítóképzésben. Ugyanakkor a tanítóképzőkben megjelent az adott országrészben, vagy településen jelentős számban élő nemzetiség nyelve is, mely több esetben a magyarral, vagy más nemzetiség nyelvével együtt alkotta az intézmény tannyelvét, azonban a magyarosítási törekvéseknek köszönhetően a magyar egyre több intézményben vált kizárólagossá.

Kutatásunk mintájába összesen 30 képző került be, amelyek közül több az országon, vagy felekezeten belül is modellértékű oktatással bírt a vizsgált korszakon belül. Az intézmények közül 26 magyar, egy magyar-rutén, egy német,² két intézmény pedig 1868-ig német, majd azt követően magyar tannyelvű volt.

A kutatás során nélkülözhetetlen forráscsoportnak bizonyultak az iskolai értesítők (évkönyvek), ugyanakkor több intézmény esetében (Egri Érseki Tanítóképző, Szegedi Katolikus Tanítóképző, Nagykőrösi Református Tanítóképző) kiegészítettük munkánkat levéltári adatokkal, mely több esetben megerősítette, ill. cáfolta az értesítők adatait.

Az értesítőkben több adatsóport is értékes forrásként szolgált kutatásunk során, elsősorban az adott intézmény tantervének részletes közlése, másrészt az ének-és zeneoktatás során használt tankönyvek, kották szerzőjének, címének feltüntetése révén. Utóbbi adatok nyújtották talán a legfontosabb információt számunkra, hiszen az értesítőkben felsorolt kiadványok feltárásával közelebb juthattunk az adott intézmény zenei légkörének megítéléséhez. Ennek megfelelően a primer források másik jelentősebb csoportját alkották kutatásunk során a különböző korszakokban alkalmazott, különböző céllal kiadásra került, zenei tárgyú kiadványok, melyeket zenei, vagy módszertani szempontból vizsgáltunk.

Primer forrásként alkalmaztuk továbbá az 1869-1912 között megjelent, a magyarországi tanító(nő)képzést szabályozó állami tanterveket, valamint az azok alapján készült, felekezetek által kiadott adaptációkat.

---

² A Felsőlövői Evangélikus Tanítóképző felekezetén belül egyrészt mintaként szolgált más képzők számára, másrészt az első evangélikus képző volt Magyarországon, ezért foglalkoztunk zeneoktatásával.

4 A disszertáció szerkezeti felépítése

A dolgozat az alábbi fejezeteket tartalmazza, megfontolva a téma oktatástörténeti és zenetörténeti aspektusait.

- A tanítóképzés szervezett keretei Magyarországon (1777-1918)
- Zenei környezet a XVIII-XIX. századi Magyarországon
- Az ének- és zeneoktatás gyakorlata a felekezeti tanítóképzésben
  - a reformkor
  - az abszolutizmus korszaka
  - a dualizmus korszaka

5 A kutatás eredményei

Dolgozatunk célja volt, hogy bemutassa az 1828-1918 közötti időszak magyar tannyelvű, felekezeti tanító(nő)képzők ének- zeneoktatási gyakorlatát, melynek kapcsán mind a tanított tantárgyak oktatása során alkalmazott oktatásszervezési módokra, (ill. módszertani rutinra), mind az alkalmazott tankönyvek, kották analízisére, valamint az általuk transzferált zenei tartalomra vonatkozóan is több, eddig a magyar nyelvű szakirodalomban nem olvasható eredmény született. Az értesítők, levéltári adatok és tantervek analízisével képet kaptunk az ének- és zeneoktatás tanító(nő)képzésben elfoglalt pozíciójáról is. A feltárt időszakra vonatkozóan több olyan zenetanár értékteremtő munkásságát is bemutattuk, akik a kántortanítók képzésével, valamint kiadványok megalkotásával nem csak saját intézményük, hanem felekezetük zeneoktatásának fejlődését is segíteni szerették volna. Számos, az intézményekben alkalmazott tankönyv és kotta zenei szempontú elemzésével képet kaptunk az adott intézményben megjelenő zenéről, annak minőségéről. A XIX. századi professzionalizálódó tanítóképzés zeneoktatási aspektusainak bemutatása az adott iskolatípusra fókuszálva eddig még nem történt meg, így munkánk ebből az aspektusból nővumnak számít.

A tanítók szakszerű zenei képzése Magyarországon az ún. normaiskolák létrehozásával kezdődhetett meg, az intézményekben zajló oktatás részleteiről az 1777. évi Ratio Educationis rendelkezett. A normaiskolák tanítóképző tagozatán a növendékeket elsősorban orgonálni tanították, azonban ez a képzés egyrészt zeneileg nem volt alapos, másrészt nem volt alkalmas a teljes népiskolai hálózat tanítókkal való ellátására. A tanítók a falvak kántori szolgálatát is ellátták egy személyben, így felkészült hangszerjátékukra sok plébánián tartottak igényt. A XIX. század első évtizedeiben a kántorságot általában igen alacsony zenei színvonalon látták el, melynek oka leginkább a zenei képességek (zenei hallás) hiányára, a hangszerjáték alacsony készségi szintjére, valamint a nem megfelelő kiadványok (kántorkönyvek) alkalmazására vezethető vissza. A szolgálat színvonalának emelését igyekezett elősegíteni Pyrker János László, szepesi püspök, majd egri érsek a szepeskáptalani, majd az egri érseki tanítóképzők

megnyitásával. Utóbbi helyszínen 1828-ban indult meg a kántortanítóképzés, elsőként magyar nyelven az országban.

Részletesen bemutatjuk a korszakban mintát adó intézmény, az Egri Érseki Tanítóképző zenei oktatási gyakorlatát. A képzésbe való felvételnél előnyt jelentett, ha valaki a zenében jártas volt (nem kizáró-jellegű vizsgáról beszélünk), ugyanakkor a zenei képességek szintje már a képzés kezdetekor behatárolta a növendékek majdani, kántori és tanítói munkában való sikerességét is.

1831-ben Pécsen jött létre tanítóképző, ahol a reformkor idején már elvárásként támasztották a növendékekkel szemben az egyházzenei gyakorlatot, majd az 1840-es években megnyíló királyi katolikus képzőkben (Szeged, Győr) is az egri intézmény alapján zajlott a leendő kántortanítók felkészítése. A korszakban megnyílt görögkatolikus képzőben (Ungvár) vallási okokból csak éneket oktattak, míg az első református képzőben, Nagykőrösön ének- és zenetanítás is folyt. Az első evangélikus tanítóképzőben (Felsőlövő) talán a katolikus intézményeknél is erősebb hangszeres oktatás történt, ahol elsőként ismerték fel a hegedű népiskolában való használhatóságát, így annak tanításával is foglalkoztak.

A korszakban a tanítóképzők zenei tananyagát az érvényben lévő énekes- és kántorkönyvek jelentették, melyek – az evangélikusokét kivéve – igen gyenge színvonalat mutattak a korábbi évszázadok hagyományához viszonyítva. A reformátusoknál az orgona – az évszázadokon keresztül történő tiltások ellenére – a reformkorban kezdett lassan ismét helyet kapni a templomokban, így a református kántorképzés ekkor az éneklést helyezte előtérbe.

Az abszolutizmus korszakával kapcsolatban fontosnak tartottuk kiemelni a kormány tanítóképzőket érintő, zenei vonatkozású jogszabályait. Az 1854. évi 21931. sz. rendelet alapján a tanítóképzőkbe az nyerhetett felvételt, aki tudott tisztán énekelni és bizonyos szinten orgonálni, de ez alól felmenthették a leendő növendékeket, így olyanok is végezheték a kántortanítóképzést, akik a minimális zenei képességekkel sem rendelkeztek.

Az egri tanítóképzőben évtizedeken keresztül ének-és zeneoktatói tevékenységet folytató testvérpár, Zsaskovszky Ferenc és Zasskovszky Endre, 1853-tól fejtett ki

jelentős publikációs tevékenységet az egyházzene, a kóruszene, valamint a zenepedagógia terén. Dolgozatunkban a magyar tanítóképzésben (is) használt kiadványaikat zenei és módszertani elemzésnek vetettük alá, az Orgonaiskoláról eddig még nem jelent meg analízis. Több kiadványuk esetében újabb adalékokkal járultunk hozzá munkásságuk megítéléséhez, melyet igyekeztünk a korabeli magyar tanítóképzésben pozícionálni. A magyar zenepedagógia-történettel foglalkozó szakirodalom (Szabó, 1989; Dobszay, 1998; Halmos, 2020) érinti ugyan a Zsaskovszkyak munkásságát, az általunk kiemelt aspektus (tanítóképzés) – a vonatkozó munkákat illetően – azonban eddig abban nem szerepelt. Az említett Zsaskovszky-kiadványok többsége abban a korszakban született, amikor a magyar nyelvű (és magyar zenét tartalmazó) zenepedagógiai szakirodalom szinte teljesen hiányzott a németesítési törekvéseknek és a német anyanyelvű tanároknak is köszönhetően (nem csak a tanítóképzésből). Rávilágítottunk arra is, hogy a Kis lantos és az Egri dalnok füzetek az első olyan kiadványok voltak Magyarországon, amely révén a verbunkos (népies műdal feldolgozásán keresztül), de megjelent a magyar tannyelvű katolikus tanítóképzésben.

Az abszolutizmus korszakában (elsősorban 1856-tól) számos új képző nyílt meg az országban (köztük Pesten az első tanítónőképző az Angolkisasszonyok zárdájában), melyek mindegyike felekezeti fenntartású volt. Az 1850-es évek végétől egyre több precízebb adatot jegyeztek fel az intézmények működéséről, így zeneoktatásáról is. Bemutattuk munkánkban a korszakban működő katolikus, református és evangélikus képzők zeneoktatásának összetevőit, elsősorban a tanított tárgyak és azok heti óraszámainak szintetizálásával, mely eddig szintén nem szerepelt a szakirodalomban. A katolikus képzők igen eltérő súllyal kezelték az ének-és zeneoktatást: az évfolyamonkénti óraszámok (az adatot közlő képzők esetében) három és nyolc között mozogtak, a legalaposabb és differenciáltabb képzést Egerben nyújtották a növendékeknek, a Zsaskovszkyak így a frissnek tekinthető, hiánypótló kiadványaik segítségével valóban mintaként szolgálhattak továbbra is más képzők számára.

A nagykőrösi tanítóképző mellett a református kollégiumok (Sárospatak, Nagyenyed, Debrecen) fakultásaiból kiválva ebben az időszakban alakultak meg az önálló tanítóképző intézetek. Rávilágítottunk a sárospataki tanítóképző zenetanára, Ivánka

Sámuel zenepedagógiai jelentőségére, a munkáiban megjelenő novumokat bemutattuk, köztük több olyan, szemléltetésben, ill. fogalomhasználatban (vonalrendszer, hangközök magyarázata stb.) megjelenő újítást is feltártunk, melyet eddig szintén nem említett a releváns szakirodalom, amely ugyanakkor úttörő jellegűnek tekinthető a felekezeti zeneoktatásában. Ivánka bírálta többek között a debreceni református tanítóképzőben évtizedeken (1865-1897) át oktató Szotyori Nagy Károly Zákány Józseffel közösen alkotott művét, az Énekhangzatos könyvet is, véleményünk szerint jogosan. Paradox módon azonban Ivánka Sámuel munkái egyetlen más magyarországi tanítóképzőben sem használták, – ellentétben az Énekhangzatos könyvvel. Utóbbi kiadvány esetében rávilágítottunk, hogy az abban megjelenő, a dúr-hangsor gyakorlását segítő, játékos szöveg énekelésében egyrészt a filantropizmus hatása mutatható ki, másrészt ez az ún. létramódszer (Szabó, 1989) első megjelenése a hazai zenepedagógiai szakirodalomban.

A református képzők zenei gyakorlata nem mutat olyan egységes képet ebben az időszakban, mint a katolikus intézményeké. A kollégiumi énekkarokban való részvétel – első sorban Debrecen és Sárospatak esetében – a tanítónak készülő növendékek számára a korabeli világi magyar zenével való találkozást jelentette, így a magyar tanítóképzésben ezeket a műhelyeket tekinthetjük a legelsőnek, melyekben a liturgikus zenén kívül más zenei anyag is megjelent.

A magyar tannyelvű evangélikus tanítóképzők száma is emelkedett az abszolutizmus idején. Nyíregyháza mellett Sopronban, ill. Szarvason is rendszeres zenei képzést kaptak a növendékek, melyek közül egyértelműen a nyíregyházi képzőt emeli ki tanterve, az ének-és zeneórák heti összegét tekintve (36 tanóra). Külön kiemeljük utóbbi helyszín tekintetében, hogy a kiegyezést megelőző tanévben (1866/67.) megvalósulhatott a legideálisabb hangszeroktatási szituáció: egy növendékre egy tanóra jutott, vagyis nem volt szükség csoportos oktatásra, utóbbi oktatásszervezési forma ugyanis a dolgozatban vizsgált teljes korszakra jellemző volt, a kántor-és tanítóképzés tekintetében. Az evangélikus képzők egyházi énekoktatása abban tekintetben eltért mind a katolikus, mind a református intézményekétől, hogy ott osztályonkénti énektanítás az abszolutizmus végéig nem valósult meg, a rendszeres karénkelést preferálták. A hegedű tanítása csak a soproni képzőben jelent meg, a felsőlövői képző mintájára, mely a

dualizmust megelőzően unikális jelenségnek tekinthető a teljes magyar tannyelvű tanítóképzést illetően.

A kiegyezést követően az 1868-as népoktatási törvény rendelkezett többek között a tankötelezettség bevezetéséről, az államnak a tanítóképzésben vállalt szerepéről is. A népiskolákban kötelező volt az éneket, mint tantárgyat tanítani, így a tanító(nő)képzés központi szabályozásában is szerepet kapott. A felekezetek – a törvény értelmében – állíthattak fel tanító(nő)képzőket, azonban azok felügyeletében az állam is részt kívánt vállalni, melynek kérdése az 1876. évi XXVIII. tv. elfogadásával egy, az állam és a felekezetek (elsősorban a katolikus egyház) között fennálló, feszült időszakot (1868-1876) zárt le. Az állam által meghatározott, tanító(nő)képzőkre vonatkozó tantervi előírásokat (1869, 1877, 1882, 1903, 1911) a felekezeteknek be kellett tartaniuk, azonban saját képzőikre vonatkozó adaptáció alapján is végezheték intézményeikben a képzést.

A dolgozat mintájában szereplő intézmények dokumentumai (első sorban értesítők) feltárása során megállapítottuk, hogy azok ének- és zenei képzése kis mértékben, de eltért egymáshoz képest, a dualizmus időszakában is. (Bizonyos korszakok esetében egyes intézményekben kiugróan magas óraszámokkal zajlott az oktatás, melyekről a dolgozatban szót ejtettünk.) Ugyanakkor több intézmény esetében (ilyen a katolikus tanítónőképzők zöme) az érvényes állami előírások, szinte változatlan módon való betartása állapítható meg.

Az állami előírások 1868-ban a három-, majd 1881/1882-től négy évre emelték a magyar tanító(nő)képzők tanulmányi idejének hosszát. Dolgozatunkban bemutattuk a dualizmus korszakában kibocsátott állami tantervek ének-és zeneoktatásra vonatkozó előírásait, azok változásait, melyre egyértelmű hatással volt a dualizmust megelőző tanítóképzés többévtizedes magyarországi képzési gyakorlata: az ének mellett a hangszeres oktatás is megjelent a férfiak képzésében (zongora, orgona, hegedű, a négy éves képzés idején a harmónium), a nők tantervébe a zongora, majd az 1903-as tantervvel fakultatív módon a hegedű is bekerült, melynek népiskolai alkalmazását preferálták az előírások. A felekezeti képzők tanterveinek ének- és zeneoktatást érintő rendelkezései az egyházi

ének óratöbbletében, ill. a tanítónőképzők egyre erősebb hangszeres elvárásaiban jelentkeztek.

Az 1870-es évektől kezdődően egyre bővült a magyarországi zenepedagógia irodalom, mely a tanítóképzést is érintette. Bartalus István volt az egyik jelentős zenepedagógus a korabeli Magyarországon, akit Eötvös a népoktatást érintő zenepedagógiai szakirodalom első kiadványainak (népiskolai tankönyvek, „vezérkönyvek”) megírásával megbízott. Bartalusnak a tanítóképzés szakmai munkáját érintő írásai közül dolgozatunkban bemutatunk két zongoraiskoláját is (Gyermek-dalhon; Bevezetés a zongora s orgona játszására), előbbi zenei szempontú elemzése eddig nem szerepelt a szakirodalomban: ez az egyik első olyan hangszeriskola Magyarországon, melyben a népies műdal több példán keresztül is megjelent. Bartalus Gyertyánffy Istvánnal közösen kiadott Négyes dalok zsebkönyve c. kórusgyűjteményét is elemeztük zenei szempontból, mely szintén dolgozatunk egyik novumának tekinthető.

A korszak katolikus tanítóképzésében megfigyelhető jelenség, hogy azok ének-és zeneoktatást érintő óraszámai kiegyenlítődtek, minden évfolyam heti négy-öt órában tanult zenét, Eger vezető szerepe tehát e tekintetben az 1880-as évekre (a Zsaskovszky-testvérek halálának évtizedére) eltűnt.

A református képzők esetében szintén stagnálást, ill. a nagyenyedi képző esetében erősödést állapítottunk meg az óraszámok tekintetében. Rávilágítottunk P. Nagy Zoltánnak, a debreceni református tanítóképző tanárának, a korszakban kiemelkedő tevékenységére, mely a differenciált hangszeroktatásban nyilvánult meg. Az evangélikus képzők közül Eperjesen az egész dualizmuskori magyar tannyelvű felekezeti tanítóképzést tekintve a legmagasabb heti óraszámokban (7-9) tanulták az évfolyamok a zenei tantárgyakat.

Rávilágítanak a források, hogy szinte minden korabeli tanítóképzőben működött már énekkar vagy dalárda, ill. zenekar. A tanítónőképzőkben a hangszeres kamarazene dominált, néhány intézményben működött csupán kifejezetten liturgikus repertoárt ápoló énekkar (Szeged, budapesti Ranolder Intézet).

Kutatásaink rámutattak arra jelenségre, mely szerint a leendő tanítók (egyben kántorok) zenei képességeinek hiánya a képzés sikeres teljesítésének akadályaként jelentkezett, azonban a képességek kizáró jellegű vizsgálatára nem minden intézményben került sor.

Bemutattuk a kántorképzés 1880-as években történt megújulásának körülményeit. A Kalocsán elinduló kántorképző tanfolyamot már oklevéllel rendelkező tanítók is elvégezheték, ennek mintájára az ország több képzőjében is meghirdették a képzést.

Dolgozatunkban kiemelten foglalkoztunk a tanítóképzőkben alkalmazott zenepedagógiai kiadványok zenei, ill. adott esetben módszertani elemzésével. Megállapítható, hogy a dualizmus korszakában folytatódott az a (korábbi évtizedek előzményeit tekintve természetesnek tekinthető) tendencia, mely a kezdők (elemi iskolások) számára készült kiadványok alkalmazását jelentette (Zasskovszky Ferenc és Endre: Egri ének-káté, Bartalus István: Éneklő ABC, Sztankó Béla: Daloskönyv). Munkánk során elemeztük Oláh Károly Gyakorló-könyvét (1885), melyről kimutattuk, hogy Bartalus Éneklő ABC-jét követően a második olyan magyarországi kiadvány volt, amely a zenei írás-olvasás terén az ún. létramódszert kombinálta a vonalak számának fokozatos emelésével. A tankönyv használatával a protestáns képzőkben (Szarvas, Nagyenyed, Nagykőrös) terjedt el ez a módszer az 1880-as években.

A tanítóképzés négyévfolyamúvá válásával egyidőben a tanítóképzők zenei szakirodalma is tovább bővül, egyre több olyan kiadvány születik (Berecz, 1883; Harrach, é.n.; 1908; Erdődi, 1910; Győry és Sztojanovits, 1904; 1907; 1910), melyeket tanítónőképzők használatára is engedélyeznek, s amelyben egyre nagyobb teret nyernek – remekművek közlése mellett – a népies műdalok feldolgozásai. A felekezeti tanítónőképzőkben – az értesítők adatai alapján – az 1900-as évekre tehetjük ezen kiadványoknak az általánossá váló alkalmazását.

A tanítóképzők zenei anyagának jellegét természetes módon meghatározta egyrészt a liturgikus zene, melynek szakirodalma mindhárom nagyobb hitfelekezet esetében bővült, ugyanakkor a világi zene megjelenése is eltérő módon öltött formát. A katolikus intézmények egy részében (Eger, Pécs, Győr) Zasskovszky Ferenc és Endre Egri dalnok c. művének megjelenését már az 1870-es években mutatják a források, ugyanezen időszakkal kapcsolatban Esztergom esetében is kimutatható a világi műének megjelenése, Szegeden dalárda működött már az évtized közepén. A protestáns intézményekben jobban elterjedtek a férfiakok számára kiadott gyűjtemények (Bartalus és Gyertyánffy, 1887; Varga, 1888; Révfy, 1911), mely által a magyaros műzene jóval inkább hatással lehetett az itt végzett növendékekre, mint a katolikus intézményekben.

Debrecen esetében az énekkar szerepe jelentős maradt a vizsgált korszak végén is, az egyéb zenei jellegű tanórákon csak a liturgikus zenei anyag jelent meg.

Az 1890-es években a tanítóképzés zenepedagógiai szakirodalma tovább bővült. Menich Antal egy zongora-, Bloch József egy hegedűiskola lefordításával, ill. átdolgozásával tett hozzáférhetővé olyan műveket (Beyer – Menich, é.n.; Hohmann – Bloch, é.n.), amelyek a tanítóképzőkben a legelterjedtebb hangszeres iskolákká váltak. Dolgozatunkban munkát részletesen bemutattuk zenei, ill. módszertani szempontból is, Bloch kiadványáról eddig nem született hasonló jellegű és terjedelmű elemzés. Az említett művek a XX. század első két évtizedében a legelterjedtebb hangszeres iskolák voltak a vizsgált képzők körében.

Sztankó Béla munkái közül a népiskolák számára írt kötet (Daloskönyv), illetve a tanító(nő)képzők számára készült kötetek jelentették a korábbiakhoz képest modernebb zenepedagógiai szemléletet mind tartalmi, mind módszertani szempontból. A relatív szolmizáció alkalmazása nem csak Sztankó, hanem Hodossy és Sarudy munkájában (1903; 1904; 1911) is helyet kapott. Sándor, Horváth és Bátori három kötetes gyakorlókönyve (1890; 1898) már alkalmazta a relatív szolmizációt. Kutatásunk során kimutattuk, hogy Hodossy Béla korábbi csurgói tanulmányai hatással voltak a módszer tudatos alkalmazására, így újabb dimenzióval bővült a relatív szolmizációnak Magyarországon való elterjedésével kapcsolatos tudásunk.

A felsorolt, relatív szolmizációt (is) alkalmazó munkákkal kapcsolatban megállapítható, hogy az Egri Érseki Tanítóképző, ill. a Debreceni Református Tanítóképző kivételével használták valamelyik munkát, legkésőbb 1915-ben. A módszer az újonnan megjelenő módszertani segédkönyvek (Köveskúti, 1906, 1907; Sztankó, 1909) szemléletében is tükröződött.

Nóvumként jelenik meg munkánkban Zoltai Mátyás Magyar népdalok c. hegedűiskolája zenei anyagának értékelése is, amely az első olyan, tanítóképzők számára készült, hangszeroktatási kiadvány volt Magyarországon, amelyben már valódi (vagyis nem népies, vagy komponált) magyar gyermekdalok is megjelentek. Zongoraiskolájában (1909) már Kodály és Bartók közös kiadványának (Magyar népdalok, 1906) egy szemelvénye is megtalálható, számos népies műdal feldolgozása mellett. Említett művek munkáknak a csíksomlyói képzőben való alkalmazása (1903-tól, ill. 1913-tól) a

verbunkos áttételes megjelenésének első bizonyítéka ebben a tanítóképzőben, éppen abban az időszakban, amikor a magyar népdal kezdte elnyerni méltó helyét a magyar zenetörténetben.

Sikerült feltárnunk munkánk során annak bizonyítékait, hogy a csíksomlyói katolikus képző az egyetlen olyan magyar tannyelvű, felekezeti kántor- és tanítóképző volt Magyarországon a vizsgált korszakban, amely egyrészt énekes anyagát tekintve megtudta őrizni képzésének vallásos jellegét 1913-ig, másrészt hangszeroktatásában megjelent ugyan a népies műdal, azonban már valódi népzenei anyag környezetében.

Dolgozatunk legfontosabb eredményének tekinthető, hogy a magyar tannyelvű középfokú tanítóképzés egy olyan szegmensét vizsgálta – az első magyar tannyelvű tanítóképző megalapításától a történelmi Magyarország széthullásáig terjedő időszakot illetően –, amely annak a kezdetektől fontos, megkerülhetetlen részét képezte. A kántortanítóképzés sikerességét gátló problémák (a reformkort és az abszolutizmus korszakát érintő kiadványhiány, a leendő tanítók zenei képességének hiánya, hangszeres ellátottság kérdése) a dualizmus korszakában enyhültek, vagy megoldásra találtak (a képességfelmérés általánossá válásának kivételével). A XIX. század magyar zenéje, a verbunkos hatása (Debrecen), ill. a diákdalok (Sárospatak) a református kollégiumok kórusainak repertoárjában megjelent, ill. tovább élt a dualizmust megelőző évtizedekben, a katolikus és evangélikus képzőkben csak az 1870-es években, elsősorban a Zsasskovszkyak kiadványaiknak köszönhetően tűntek fel az első „magyaros” darabok. Az állami tanítóképzők számára készült zenei tankönyveket, kottákat a felekezeteknél is használták, az idő előrehaladtával egyre szélesebb körben. A felekezeti tanítóképzés tehát a dualizmus korszakában kezdett zenéjében világiasodni igazán, mely hatás alól csupán egy erdélyi katolikus tanítóképző, a csíksomlyói tudta magát kivonni az 1910-es évekig.

6 További kutatási lehetőségek

Dolgozatunk témája, ill. eredményei több irányban is további kutatási lehetőségekre hívja fel a figyelmet.

A dualizmus korszakával kapcsolatban az állami tanító(nő)képzőkben folyó zenei oktatás alapos vizsgálata – témánkhoz hasonlóan – még csak érintőlegesen szerepelt a szakirodalomban, kutatásunk szempontjai részben alkalmasak a felvetett téma ezirányban való további kutatására.

Kérdésként merülhet fel, hogy az általunk tárgyalt korszakban milyen végzettség birtokában taníthatták énekes és zenei stúdiumok keretében a leendő tanítókat és tanítónőket az képzőintézményekben? E kérdéskörrel közelebb juthatnánk annak megértéséhez is, hogy egyes végzettségek birtokában másképp viszonyultak-e pl. egyes kiadványok használatához a zenetanárok?

Továbbá, dolgozatunk korszakhatárának további bővítése is kézenfekvőnek tűnik, hiszen a tanítóképzőkben éppen csak megjelenő magyar népzene (ill. az új magyar zene) hatása intézményenként másképp jelentkezhetett, ugyanakkor a zenepedagógiai reformok az 1940-es évektől kezdtek igazán formát ölteni a gyakorlatban, melyben hatalmas szerepe volt Kodály Zoltánnak és növendékeinek.

7 Bibliográfia

- Bartalus István – Gyertyánffy István: Négyes dalok zsebkönyve. Dobrowski és Franke, Bp., 1887.
- Bartalus István – Gyertyánffy István: Négyes dalok zsebkönyve. Dobrowski és Franke, Bp., 1887.
- Bartalus István: Bevezetés a zongora s orgona játszására. Buda, 1871.
- Bartalus István: Gyermek-dalhon. III. füzet. Rózsavölgyi, Budapest, é. n.
- Berecz Ede: Dal-füzér. Egy és több szóllamu dalok gyűjteménye. Bp. 1883.
- Beyer Ferdinánd: A zongorajáték előiskolája. Vorschule im Klavierspiel. Op. 101. Átnézte Gotthard J. P., magyarra fordította Menich Antal, képezdei tanár. Egyetemes Zeneműtár, Budapest. é.n.
- Bollókné Panyik Ilona: Az állami tanítóképzés és a népoktatás összefüggése. Pedagógusképzés, 1996/1-2. 59-69.
- Christian Heinrich Hohmann – Bloch József: Hegedűiskola. Modern elvek alapján a "Hegedűjáték és tanítási módszere" című műve nyomán ujonnan átdolgozta Bloch József. Op. 45. Budapest, é.n.
- Dobszay László: Magyar zenetörténet. Planétás Kiadó, Budapest, 1998.
- Erdődi Ernő: Ezüst hárfá. Daloskönyv. Gyermek és női karénekek gyűjteménye iskolai használatra. I. kötet. Negyedik bővített kiadás. Lampel Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1910.
- Erdődi Ernő: Ezüst hárfá. Daloskönyv. Gyermek és női karénekek gyűjteménye iskolai használatra. I. kötet. Harmadik teljes átdolgozott kiadás. Lampel Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1910.
- Győry Margit – Sztojanovits Jenő: Uj magyar lant. Egy-, két-, három- és négyszólamu énekek gyűjteménye polgári és felsőbb leányiskolák, leánygimnáziumok és tanítónőképző-intézetek számára. I. rész. Egyszólamu énekek. Athenaeum, Budapest, 1904.
- Győry Margit – Sztojanovits Jenő: Uj magyar lant. Egy-, két-, három- és négyszólamu énekek gyűjteménye polgári és felsőbb leányiskolák, leánygimnáziumok és tanítónőképző-intézetek számára. II. rész. Második, változatlan kiadás. Athenaeum, Budapest, 1907.
- Győry Margit – Sztojanovits Jenő: Uj magyar lant. Egy-, két-, három- és négyszólamu énekek gyűjteménye polgári és felsőbb leányiskolák számára. III. rész. Második, változatlan kiadás. Athenaeum, Budapest, 1911.
- Halmos Endre: Az ének-zeneoktatás Magyarországon: különös tekintettel a német nyelvű kultúrterületről érkező hatásokra. Argumentum, Budapest, 2020.
- Harrach József: Aranylant I. Gyermek- és női karénekek gyűjteménye. Iskolai használatra. Lampel, Budapest, é. n.
- Harrach József: Aranylant II. Gyermek- és női karénekek gyűjteménye. Iskolai használatra. Lampel, Budapest, é. n.
- Harrach József: Aranylant III. Gyermek- és női karénekek gyűjteménye. Iskolai használatra. Lampel, Budapest, 1908.
- Hodossy Béla – Sarudy Ottó: Magyar énekiskola. Tanító- és tanítónőképző intézetek számára. 1. rész. 2. kiadás. Lampel, Budapest, 1911.
- Hodossy Béla – Sarudy Ottó: Magyar énekiskola. Tanító- és tanítónőképző intézetek számára. 2. rész. Pesti Könyvny., Budapest, 1903.
- Hodossy Béla – Sarudy Ottó: Magyar énekiskola. Tanító- és tanítónőképző intézetek számára. 3. rész. Lampel, Budapest, 1904.

- Ivánka Sámuel: Elméleti és gyakorlati énekiskola hangidomi, dallam és hangsúlytani példákkal. Képezdék, algimnáziumok és felsőbb osztályú népiskolák számára. Sárospatak, 1868.
- Ivánka Sámuel: Karénektár, mely magában foglalja a magyar és erdélyországi reformált gyülekezetekben használatba vett énekek dallamait a négy fő, úgymint sopran, alt, tenor és bass szóllamok szerint. Sárospatak, 1864.
- Köveskúti Jenő: Az énektanítás módszertana. Énektanárok, néptanítók és tanítónövendékek számára. Lampel, Budapest, 1906.
- Köveskúti Jenő: Az énektanítás vezérkönyve. Énektanárok, néptanítók és tanítónövendékek számára. Lampel, Budapest, 1907.
- Németh András: A magyar tanítóképzés története 1777-1975. Zsámbék, 1990.
- Oláh Károly: Gyakorló-könyv a népiskolai énektanításhoz. Lampel R. Könyvkiadó R.t., Budapest, 1885.
- Révfy Géza: Új magyar férfikarok zsebkönyve. Tanítóképző-intézetek, iskolai- és népénekkarok, dalegyletek használatára. Rozsnay, Budapest, 1911.
- Sándor Domokos – Horváth Gyula – Bátori Lajos: Gyakorló-könyv a népiskolai énektanításhoz. Weber J. R. berni zeneigazgató rendszere nyomán. I-ső füzet. Harmadik kiadás. Lauffer Vilmos, Budapest, 1890.
- Sándor Domokos – Horváth Gyula – Bátori Lajos: Gyakorló-könyv a népiskolai énektanításhoz. Weber J. R. berni zeneigazgató rendszere nyomán. II-ik füzet. Harmadik kiadás. Lauffer Vilmos, Budapest, 1898.
- Sándor Domokos – Horváth Gyula – Bátori Lajos: Gyakorló-könyv a népiskolai énektanításhoz. Weber J. R. berni zeneigazgató rendszere nyomán. III-ik füzet. Második kiadás. Lauffer Vilmos, Budapest, 1890.
- Sebestyén Gyula: Elemi isk. tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése. Budapest, 1896.
- Szabó Helga: A magyar énektanítás kálváriája. Budapest, 1989.
- Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1979.
- Szakál János: A magyar tanítóképzés története. Budapest, 1934.
- Szotyori Nagy Károly – Zákány József: Énekhangzatos könyv, melyben foglaltatnak a Magyar-országi reformált Egyházak' nevezetesebb 'Soltárjai', minden Dicséretei és Temetési énekjeinek hangzatai, rövid utmutatással az éneklés' tanítására. Debrecen, 1846.
- Sztankó Béla: Daloskönyv. A népiskolák számára kiadott ministeri tantervhez alkalmazva. Méhner Vilmos, Budapest, 1890.
- Sztankó Béla: Daloskönyv. I. rész. Méhner Vilmos, Budapest, é. n.
- Sztankó Béla: Daloskönyv. II. rész. Méhner Vilmos, Budapest, é. n.
- Sztankó Béla: Énekiskola tanító- és tanítónőképző intézetek számára. IV. rész. (Vezérkönyv a népiskolai énektanításhoz). Franklin-Társulat, Budapest, 1909.
- Varga József: Négyszólamú férfi- és vegyeskarok anthológiai gyűjteménye. A hazai dalárdák, főiskolai és tanítóképezdei énekkarok használatára. Dobrowski és Franke, Budapest, 1888.
- Zoltai Mátyás: Magyar népdalok gyűjteménye különös tekintettel a tanító- és tanítónőképző intézetek tantervére. Két, három és négy hegedűre alkalmazta s jegyzetekkel ellátta Zoltai Mátyás, az aradi állami tanítóképző intézet rendes tanára. I., II., III. füzet. Méry Béla Zeneműkereskedése, Budapest, 1901.
- Zsaskovszky Ferenc – Zsaskovszky Endre: Egri dalnok. Válogatott komoly és vig dalok gyűjteménye. A tanuló ifjuság és minden dalkedvelő használatára vegyes-, férfi és gyermekkarra. I. füzet. III. változatlan kiadás. Eger, 1875.

- Zsaskovszky Ferenc – Zsaskovszky Endre: Egri dalnok. Válogatott komoly és vig dalok gyűjteménye. A tanuló ifjuság és minden dalkedvelő használatára vegyes-, férfi és gyermekkarra. II. füzet. II. változatlan kiadás. Eger, 1871.
- Zsaskovszky Ferenc – Zsaskovszky Endre: Egri dalnok. Válogatott komoly és vig dalok gyűjteménye. A tanuló ifjuság és minden dalkedvelő használatára vegyes-, férfi és gyermekkarra. III. füzet. II. kiadás. Eger, 1876.
- Zsaskovszky Ferenc – Zsaskovszky Endre: Egri ének-káté vagyis az ének elemei az elemi tanodák s minden kezdők használatára. Eger, 1860.
- Zsaskovszky Ferenc – Zsaskovszky Endre: Kis lantos. Vig, komoly, üdvözlő s egyéb alkalmi dalok gyűjteménye, az elemi iskolák s nőneveldek számára. 2, 3 és 4 gyermekszólamra. III. füzet. III. változatlan kiadás. Eger, 1890.
- Zsaskovszky Ferenc – Zsaskovszky Endre: Orgonaiskola. Elméleti s gyakorlati vezérletül kath. kántorok, képezdészek s a szent ének és orgonaszat minden kedvelői használatára. Eger, 1865.

8 A disszertáció témaköréhez tartozó publikációk, előadások

- Klem Dénes: Ivánka Sámuel zenepedagógiai munkássága. In: Ács-Bíró Adrienn; Maisch Patrícia; Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): Iskola a társadalmi térben és időben IX. PTE BTK "Oktatás és Társadalom" Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 2021. 273 p. pp. 237-243., 7 p.
- Klem Dénes: Kezdők zenei nevelése 19. századi művek tükrében. In: Horváth István (szerk.): Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18–21. században. Egri Érseki Vagyonkezelő Központ, Eger, 2020. pp. 109-118., 10 p.
- Klem Dénes: Az ének- és zenetanítás helyzete a magyar nyelvű felekezeti tanítóképzésben a 19. században. In: ACTA UNIVERSITATIS DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE: SECTIO PAEDAGOGICA. Eger, 2019. 42 pp. 15-24., 10 p.
- Klem Dénes: Kezdők zenei nevelése 19. századi művek tükrében. EGYHÁZTÖRTÉNETI SZEMLE 2019/4. pp. 95-102., 8 p.
- Klem, Dénes: Kezdők zenei nevelése XIX. századi művek tükrében. Emlékkonferencia Zsaskovszky Ferenc születésének 200. évfordulójára, Eger, 2019. április 3.
- Klem Dénes – Mizera Tamás: „Majd ha énektanításnál a kezdet nehézségein keresztül-
vergődünk...”: Zsaskovszky Ferenc és Endre Egri ének-kátéja kiadástörténeti és zenepedagógia-történeti összefüggésben. In: Fodor József Péter, Mizera Tamás, Szabó P. Katalin (szerk.): "A tudomány ekként rajzolja világát" Irodalom, történelem és nevelés metszetei I. Tanulmánykötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, ELTE BTK Doktorandusz Önkormányzat, Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzat, Budapest-Eger, 2019. 347 p. pp. 148-161., 14 p.
- Klem Dénes: A magyar református énektanítás fejlődése a XVIII-XIX. század folyamán. In: ACTA UNIVERSITATIS DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE: SECTIO PAEDAGOGICA. Eger, 2018. 45 pp. 9-16., 9 p.
- Klem Dénes: Ivánka Sámuel zenepedagógiai munkássága. Horizontok és Dialógusok IV. Konferencia, Iskola a társadalmi térben és időben IX. Konferencia, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2018. május 9-12.
- Klem Dénes: Az ének- és zenetanítás helyzete a magyar nyelvű felekezeti tanítóképzésben a 19. században. XVII. Országos Neveléstudományi Konferencia, Nyíregyházi Egyetem, 2017. november 9–11. A pedagógusképzés professzionalizációjának és intézményesülésének gyökerei Magyarországon – az egri tanítóképzés első évtizedei szekció. Szimpózium vezető: Pukánszky Béla, Opponens: Nóbik Attila.
- Klem Dénes: Maróthi György zenei szellemisége a Methodus lapjain. In: Mizera Tamás-Nagy Andor (szerk.): Egyház és társadalom: Válogatott tanulmányok a 2016. november 17-én az egri Eszterházy Károly Egyetemen rendezett Egyház és társadalom konferencia előadásából. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2017. pp. 55-63., 9 p.
- Klem Dénes: Elképzelések a magyar református énektanításról a 19. század közepén. Horizontok és Dialógusok III. konferencia, Pécs, PTE, 2017. május 10.
- Klem Dénes-Mizera Tamás: "Majd ha énektanításnál a kezdet nehézségein keresztül-
vergődünk..." – Zsaskovszky Ferenc és Endre Egri ének-kátéja kiadástörténeti és zenepedagógia-történeti összefüggésben. „A tudomány ekként rajzolja világát” – Irodalom, nevelés és történelem metszetei konferencia. Az Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzatának, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzatának és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi

Osztályának közös konferenciája, Neveléstörténet szekció. Eger, Eszterházy Károly Egyetem, 2017. szeptember 28-29.

- Klem Dénes: Egy polihisztor gondolatai a zenei nevelés szolgálatában. Magyar Tudomány Ünnepe 2016. Nevelés, iskolák, művelődés, közösségek, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2016. november 21.
- Klem Dénes: Maróthi György zenei szellemisége a "Methodus" lapjain. Egyház és társadalom. Fejezetek hazánk újkori művelődéstörténetéből. Eger, Eszterházy Károly Egyetem, 2016. november 17.